

PROBLÉMY SOCIÁLNEJ DETERMINÁCIE SPÔSOBU ŽIVOTA

G. M. BORISOV: *Socialističeskij obraz žizni (Problemy socialnoj determinacii)*. Mysl, Moskva 1981, 157 s.

Rozpracovanie teórie socialistickeho spôsobu života a perspektív jeho ďalšieho vývinu nestráca svoju aktuálnosť ani napriek tomu, že sa za posledné desaťročie v marxistickej filozofii aj sociológii objavili viaceré pozoruhodné práce zaoberajúce sa riešením rozličných aspektov tejto problematiky. Túto skutočnosť plne zohľadnil autor recenzovanej knihy a svoju pozornosť preto sústredil na otázky, ktoré sa zatiaľ neriešili vôbec alebo vyvolali a stále vyvolávajú diskusie. Stredobodom jeho pozornosti sa tak stali problémy sociálnej determinácie spôsobu života vôbec a socialistickeho spôsobu života zvlášť.

Práca má tri kapitoly. Autor najprv rieši niektoré teoretické a metodologické problémy spôsobu života, odhaľuje dialektiku jeho sociálnej determinácie a napokon sa sústreďuje na špecifickosť sociálnej determinácie zdokonaľovania a rozvíjania socialistickeho spôsobu života. Vzhľadom na existujúce rozdielne prístupy k vymedzeniu kategórie spôsobu života sa G. M. Borisov pokúša najskôr ukázať miesto teórie spôsobu života v historickom materializme a v systéme sociálneho poznania vôbec. Spôsob života chápe ako systém stálych foriem životného prejavu indivíduí, ako typ sociálneho života v celej jeho mnohotvárnosti. Zdôrazňuje pritom, že rozpracovanie teórie socialistickeho spôsobu života je úzko späté s rozvíjaním marxisticko-leninskej koncepcie osobnosti. Škoda, že sa autor v tejto súvislosti bližšie nedotkol pojmu ži-

votného štýlu, ktorý odhaľuje správanie osobnosti z hľadiska jej vnútorných pohnútok, motívov, snáh, životných cieľov a plánov a ktorý vyjadruje aktívnu, činnú stránku života človeka. Obmedzil sa na stručné konštatovanie, že životný štýl fixuje vonkajšie prejavy podstaty spôsobu života, vyjadruje neopakovateľné črty života jednotlivých indivíduí podmienené ich osobnosťami zvláštnosťami.

G. M. Borisov zaujíma kritické stanovisko k niektorým vymedzeniam spôsobu života v sovietskej literatúre. Sám ho definuje takto: „Spôsob života je sociálny typ života indivíduí v podmienkach určitej spoločensko-ekonomickej formácie, ktorý sa charakterizuje jednotou druhov a spôsobov činnosti, foriem stykov a vzťahov medzi ľuďmi, ako aj ich spôsobom myslenia, ich duchovným založením.“ (s. 40) V súlade s touto definíciou sa domnieva, že charakteristika spôsobu života človeka má vlastne ukázať, čo človek robí, ako je v procese svojej činnosti spätý s inými ľuďmi, čo si pritom myslí a cíti, aké sú motívy jeho konania.

Do štruktúry spôsobu života autor teda zaraďuje predovšetkým činnosť (pracovnú, spoločensko-politickú, každodennú životnú činnosť, medzi-osobnostný styk a neprofesionálnu duchovnú činnosť), ďalej systém stykov a vzťahov, v ktorom sa indivíduá v spoločnosti nachádzajú. Na rozdiel od niektorých bádateľov G. M. Borisov hovorí o nevyhnutnosti zaraďovať do štruktúry spôsobu života aj prvky ve-

domia. Podľa jeho názoru spôsob myslenia ľudí, ich duchovné založenie vo svojom celku vyjadruje určitý spôsob života. Konkrétne má na mysli tieto prvky vedomia: svetový názor, morálne názory, normy a city, mentalitu a životnú filozofiu, tradície a zvyky, hodnotové orientácie. Zdôrazňuje zároveň, že spoločenské vedomie vchádza do spôsobu života len do tej miery a v takom rozsahu, v akom prešlo do vedomia indivíduí.

V záverečnej časti prvej kapitoly sa riešia problémy subjektu a typológie spôsobu života. Autor sa aj tu dotýka niektorých diskutabilných otázok a snaží sa jasne sformulovať a zdôvodniť svoje stanovisko. Subjektom spôsobu života je podľa jeho názoru predovšetkým individuum, osobnosť. Pokiaľ ide o rozličné sociálne spoločenské skupiny ľudí, sú subjektom spôsobu života „iba ako nositelia toho-ktorého spoločného, typického v životnej činnosti indivíduí, patriacich do týchto spoločností“. (s. 45) Otázka subjektu spôsobu života je úzko spätá s problémom jeho klasifikácie. G. M. Borisov pokladá za neodôvodnené vyčleňovať popri spôsobe života tried a sociálnych skupín ešte akési nadtriedne alebo netriedne spôsoby života otrokárskej, feudálnej a buržoáznej spoločnosti, ktoré sa chápu ako súhrn rozličných spôsobov života v týchto spoločensko-ekonomických formáciách. Takýto postup považuje za zamieňanie pojmov spôsobu života a spoločensko-ekonomickej formácie. Základ klasifikácie má tvoriť predovšetkým skúmanie sociálnej štruktúry spoločnosti a vyčlenenie určitých sociálnych spoločností ako subjektov spôsobu života.

V druhej kapitole sa meritórne riešia problémy sociálnej determinácie spôsobu života. Treba poznamenať, že autor sa opodstatnene pridržiava názoru, že príčinná determiná-

cia nevyčerpáva všetky druhy determinácie. Kvalitatívna určenosť spôsobu života je výsledkom dialektickej interakcie mnohých príčin a podmienok — prírodných, biologických, psychologických a spoločensko-historických. Sociálnou determináciou spôsobu života autor rozumie jeho objektívne existujúcu závislosť od spoločensko-historických faktorov, ktoré vyvolávajú, podmieniajú, určujú tie-ktoré formy sociálneho života indivíduí. „Podstata sociálnej determinácie spôsobu života spočíva teda v tom, že potreby ako príčiny vyvolávajú rozličné druhy činnosti a podmienky určujú spôsoby, formy tejto činnosti.“ (s. 57)

Pokiaľ ide o otázku vzájomného vzťahu podmienok a spôsobu života, ktorá sa v odbornej literatúre rieši prinajmenej trojakým spôsobom, autor sa domnieva, že podstata problému nespočíva v tom, či podmienky tvoria súčasť spôsobu života, ale v tom, „ako sa podmienky menia na prvky spôsobu života, ako sa sociálne transformuje v individuálne“. (s. 59) Skúmanie dialektiky tohto procesu má podľa neho závažný teoretický a praktický význam. V tejto súvislosti považuje za potrebné konkretizovať všeobecný pojem podmienok. Všetky podmienky determinujúce spôsob života delí na tieto druhy: 1. prírodné podmienky; 2. materiálno-predmetné, technické prostredie vytvorené človekom, vrátane technológie praktickej činnosti človeka, t. j. materiálnej kultúry; 3. spoločenské vzťahy; 4. duchovná kultúra spoločnosti, spoločenské vedomie. Ukazuje zároveň, že analyzovať treba nielen vonkajšie, ale aj vnútorné podmienky v rámci samotného spôsobu života. „Inými slovami, spôsob života treba pokladať aj za výsledok vonkajšej determinácie, aj za výsledok samodeterminácie.“ (s. 62) Autor opätovne zdôrazňuje neprípustnosť

predstavovať si spôsob života ako jednoduchý odliatok objektívnych vonkajších podmienok životnej činnosti ľudí. Preto venuje veľkú pozornosť dialektike objektívnej a subjektívnej determinácie spôsobu života. Hovorí o relatívnej samostatnosti subjektívnej determinácie spôsobu života, ktorá je podmienená tvorivou povahou odrazu bytia vo vedomí, zvláštnosťami samého procesu odrazu, slobodou vôle človeka atď.

G. M. Borisov upozorňuje ďalej na rozdielny charakter determinácie všeobecného, zvláštného a jednotlivého v každom konkrétnom spôsobe života. Mechanizmus sociálnej determinácie spôsobu života odhaľuje prostredníctvom pôsobenia dvoch druhov determinácie — dynamickej a štatistickej. Ukazuje, že pri skúmaní spôsobu života na úrovni veľkých spoločenských celkov (spoločnosti vcelku, triedy alebo iných sociálnych skupín) ide o veľmi jednoznačnú a striktnú závislosť medzi sociálnymi podmienkami a spôsobom života, ktorá však už neexistuje na úrovni formovania spôsobu života osobnosti. Spoločenská determinácia spôsobu života jednotlivých indivíduí má štatistický charakter. Dôvodí, že na úrovni spoločnosti môžeme vymedziť napríklad typické črty socialistického spôsobu života: pracovný charakter, spoločensko-politickú aktivitu, kolektivizmus, internacionalizmus, humanizmus, sociálnu rovnosť, mravnú vyspelosť, vysoký stupeň orientácie na hodnoty duchovnej kultúry, materialistický svetonázor, sociálny optimizmus atď. To však vôbec neznamená, že tieto črty charakterizujú v rovnakej miere aj spôsob života každého jednotlivého člena socialistickej spoločnosti.

Isté podnety prináša autorova analýza vzájomného vzťahu sociálnej a prírodnej determinácie spôsobu života. V prípade prírodnej determinácie

má na myslí nielen vonkajšiu prírodu, ktorá človeka obklopuje (geografické prostredie), ale aj „prírodu“ samého človeka, vzájomné pôsobenie v ňom biologického a sociálneho. Determinujúci vplyv prírodných podmienok na spôsob života sa podľa autora uplatňuje „prostredníctvom sociálneho systému ako celku a pôsobením biologického na sociálne v samom subjekte spôsobu života. Zmena prírodných faktorov tak prvého, ako aj druhého typu vedie k určitým zmenám v spôsobe života“. (s. 89) Interakcia spôsobu života a prírody sa uskutočňuje predovšetkým v procese materiálnej výroby. No príroda je aj objektom estetických zážitkov, aj hlavnou podmienkou normálneho telesného vývoja človeka. Napriek tomu, že autor sa tu dotkol viacerých otázok prírodnej determinácie rôznych stránok života ľudí, ukázal jej spätosť so sociálnymi podmienkami pri utváraní spôsobu života, nastolená problematika by si rozhodne žiadala hlbšie rozpracovanie aj väčšiu konkretizáciu zameranú na rozličné spôsoby života.

Zvláštnosťami sociálnej determinácie socialistického spôsobu života sa zaoberá posledná kapitola knihy. Pri riešení niektorých metodologických otázok pojmu socialistického spôsobu života autor zaujíma stanovisko k jeho nejednotnému vymedzeniu v súčasnej filozoficko-sociologickej literatúre. Polemizuje s tvrdeniami niektorých autorov, predovšetkým s riešením tohto problému B. A. Grušinom. Bolo by iste zaujímavé aj užitočné uviesť konkrétne autorove výhrady, námietky, argumenty. To by si však žiadalo prezentovať aj kritizované stanoviská, čo rozsah recenzie nedovoľuje. Preto sa obmedzíme iba na jadro záverov, ktoré G. M. Borisov formuluje. Podľa jeho názoru spôsob života členov socialistickej spoločnosti obsahuje črty podmienené podstatou so-

cializmu, ako aj črty ňou nepodmienené. Tieto zase delí na dva druhy: 1. črty, ktoré neprotirečia základom a princípom socializmu, hoci nevyplyvajú z jeho podstaty; 2. črty, ktoré protirečia základom a princípom socializmu, sú mu cudzie, sú „zvyškami“ spôsobov života predošlých spoločensko-ekonomických formácií, alebo sú vyvolané deformáciami princípov socializmu, ich nepochopením.

Pojem socialistického spôsobu života si zachováva svoj normatívny charakter. To však, ako zdôrazňuje autor, neopravňuje ho stavať do protikladu s reálnou skutočnosťou. „Socialistický spôsob života je zovšeobecneným, typizovaným odrazom skutočnosti, je to však odraz reálnej skutočnosti, »faktického správania ľudí.«“ (s. 105) Socialistický spôsob života je teda realitou. „Ideálom pre našu spoločnosť je komunistický spôsob života.“ (s. 106) Autor opodstatnene vystupuje proti ich častému stotožňovaniu, ktoré podľa jeho názoru môže viesť k praktickým chybám v sociálnom plánovaní.

Autor zaujíma jednoznačne odmietavé stanovisko k tzv. „pluralizmu“ spôsobov života existujúcich v socialistickej (konkrétne v sovietskej) spoločnosti. „V socialistickej spoločnosti neexistuje a nemôže existovať v čistej podobe nesocialistický spôsob života, môžu sa však prejavovať niektoré prvky nesocialistického spôsobu života.“ (s. 103) Determinácia týchto prvkov má podľa autora subjektívny charakter, t. j. „nie sú výtvorom objektívnych podmienok života, ale sú vyvolané charakterom, zvláštnosťami individuálneho vedomia“. (s. 144)

Preto ich prekonávanie napomáha „cieľavedomé pôsobenie na vedomie ľudí v súlade s princípmi marxisticko-leninského svetonázoru a morálky“ (s. 144), teda systém komunistickej výchovy. Autor ďalej naznačuje, že rôzne prejavy nesocialistického spôsobu života môžu vyvolávať aj iné príčiny, preto prekonávanie týchto prejavov je nielen ideologickou, ale aj ekonomickou, administratívnou a organizačnou úlohou. Hovorí o dôležitosti utvárania tzv. rozumných potrieb ľudí. To všetko však podľa našej mienky iba „zmierňuje“ kategorickosť jeho súdov a istým spôsobom odhaľuje „biele miesta“ na mape sociálnej determinácie rozmanitých nesocialistických fenoménov.

Pri charakteristike základných črt socialistického spôsobu života sa v knihe využívajú výsledky sociologických výskumov. Konkrétnymi sociologickými zisteniami a objektívnymi údajmi sa dokladá aj téza, že ďalšie zdokonaľovanie a rozvíjanie socialistického spôsobu života sa determinuje ekonomickým, sociálno-politickým a duchovným napredovaním spoločnosti. V systéme vedeckého riadenia socialistického spôsobu života autor rozlišuje celoštátnu a regionálnu úroveň, ako aj úroveň pracovného kolektívu. Ukazuje smerovanie ďalšieho rozvíjania problematiky spôsobu života v organickej jednote s rozpracúvaním marxistickej koncepcie osobnosti. Nastolenie viacerých aktuálnych problémov socialistického spôsobu života a pokus o ich invenčné riešenie si iste zaslúži pozornosť aj našich odborníkov.

Raisa Kopsová